

РАДОМИР В. ИВАНОВИЋ

ПОЛЕМИКА КАО СПАС ОД ЗАБОРАВА

(Полемички дарови Марка Миљанова)
Поводом 120-годишњице његове смрти (1901–2021)

„Реч је мост изграђен између мене и другог. Ако се он једним краком ослања на мене, онда се другим краком ослања на сабеседника. Реч је заједничка територија између говорника и саговорника.”

М. М. Бахтин

САЖЕТАК: У теоријској равни расправе о односу *дијатрибе* као дијалога са непознатим опонентом („Посланица честитковићу и одобриковићу”) и *неикоса* као дијалога са познатим опонентом („Посланица књазу Николи”) аутор се бавио низом тема, проблема и апорема које припадају сфери естетике, поетике и критике. У примијењеној равни основну пажњу аутор је посветио трима наратолошким и генолошким одредницама: полемици, дијатриби и неикосу.

Студија „Полемика као спас од заборава (Полемички дарови Марка Миљанова)” је подијељена на четири дијела: „Уводна разматрања” посвећена су историјату наведених врста и жанрова, „*Дијатриба* као вид „проходности жанрова” процесу „хибридизације жанрова”, „*Неикос* као вид оркестрације ауторских интенција” „педализацији теме”, док су „Биљешкама” обухваћени извори, грађа и литература.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: полемика, дијатриба, неикос, дијалог, сцена, претпоставка, интенција, поступак, вредновање

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У вишедеценијској афирмацији значајног и жанровски разноврсног дјела Марка Миљанова (1981–2021) настојали смо да у оквирима релацијске теорије ово дјело анализирамо у контексту три духовне дисциплине, као три облика моделовања стварности: естетици, поетици и етици, док смо у контексту супстанцијалне теорије настојали да наратолошки и генолошки што прецизније дефинишемо три средишне одреднице: полемику, дијатрибу и неикос.¹ Ширећи и продубљујући научна интересовања, успутно смо анализирали и друге сродне или разнородне одреднице, као што су: реторички облици, врсте епистографије и ауторски коментари. При томе смо често указивали на „међужанровску проходност” врста и жанрова, подврста и поджанрова, било да је ријеч о националном било о наднационалном контексту.²

У претходно објављеним прилозима *дијатрибу* смо дефинисали као полемичарски интонирану распру плутарховског типа са непознатим опонентом, док смо *неикос* дефинисали као полемички интонирану распру елијановског типа са познатим опонентом. Дијатрибу репрезентује најуспјелије Поповићево дјело „Посланица честитковићу и одобриковићу” (1899), а неикос ријетко коментарирана „Посланица књазу Николи” (1901), диктирана на самртничкој постели у Херцег Новом, 26. јануара 1901. године, што је чини аманетним текстом. Све до 2017. ова посланица је третирана као писмо.³

¹ На нека од наведених глобалних опредјељења указали смо избором композиционе схеме монографије – *Поеџика и еџика Марка Миљанова* (Завод за уџбенике и наставна средства – „Медон”, Подгорица, 458). Она је подијељена на четири дијела: „Поетику” (стр. 9–241), „Етику” (стр. 245–351), „Критику” (стр. 353–431) и „Прилоге” (стр. 433–458).

Након монографије објавили смо још и оглед „Свако причање има своје законе” (Компаративно проучавање *Причања Вука Дојчевића и Примјера чојсџива и јунашџива*), у зборнику радова „Бока”, Херцег Нови, бр. 39, 2019, стр. 27–37, и припремили студију за штампу „Зуковићев допринос проучавању вриједности дјела Марка Миљанова Поповића”, који ће бити објављен у *Сџоменици Љубомира Зуковића* (АНУРС, Бања Лука).

² Споменућемо само три прилога. Први је објављен у књизи *Марко Миљанов* (Бијело Поље – Нови Сад, књ. 3, 2003) – „Дијатриба као жанровска иновација” (стр. 218–252), а други и трећи у књизи *Сџварање и сазнање* („Змај”, Нови Сад, 2006) – „Полемички нагон Владана Деснице” (стр. 9–26) и „Полемика као вид кристализације књижевне критике (о Шантићевом дјелу и дару)”. Тада смо предложили више полемичких жанрова: директну полемику (Б. Поповић – М. Цар), продужену полемику (В. Стајић – В. Ђоровић) и аутополемику, смирену и одложеноу полемику (И. Секулић – П. Слијепчевић), стр. 161–187.

³ Обје посланице цитиране су према издању *Цџелокујних дјела* у седам књига (Фонд „Марко Миљанов”, Подгорица, 2017, стр. 137–202 и 203–220 Књиге прве). Приредила Рајка Глушица, која је написала инструктивни „Предговор”

Као неминовну предрадњу требало је анализирати однос *изворнице* и *изведенице*, јер је ова посланица писана у двије међусобне различите верзије, уз напомену да ју је први приређивач Љубомир Ковачевић изоставио из историјско-књижевне хронике *Плеће Кучи у народној њричи и њјесми* (Београд, 1904) због могућих међудинастичких спорова. Због тога што анализирана расправа представља обухватно, изазовно и репрезентативно дјело, она је у посљедње три деценије (1990–2020) анализирана као посебно издање, уз напомену да смо Чађеновићев наслов – „Дио рукописа који није објављен”, због тога што је позајмљен из неутралне лексике, замијенили активним, примјереним и изазовним – „Посланица честитковићу и одобриковићу”, који смо преузели из Поповићевог текста:

Јево, мој честитковићу и одобриковићу, како не одобравају Турци своме цару ка ти твоме књазу што одобрајеш. Зато и заслужијеш име одобриковића. Но, ти нијеси сапрт за царство ка Турци, но си и с мањијем срећан, да пофалиш и да те пофале, а за друго ти није итања. Али те Турци радит за оно чем тебе ка Србину није истина. Но, ја ојаћен далеко крај турскога говора у оно вријеме да ја немам снаге у моје перо да га изјасним, но само мало од њинога говора и забуне, као трчећи, да ти поменем (Књига 1, стр. 144–145).⁴

Сложеност дефиниција генолошких одредница увелико је подстакнута теоријским становиштем да оне не подносе дефиниције и да расправа о њима чешће замућује наше представе о њима но што помаже њиховом разбистравању, како би рекао В. Десница. Жежи Шнајдер, као врстан познавалац тематике и проблематике о којој је ријеч, у *Речнику књижевних рогова и врста* (2015) тврди да појам *дијаџриба* потиче из грчке књижевности, и да га је у свакодневну употребу увео Х. Узенер у дјелу *Epicurea* (1887). О томе

(13–31). Она је одабрала пет посланица: „Посланица Леки Иванају” (1870), дуго оспоравану „Посланицу сердару Јолу Пилетићу” (1883), „Посланицу Пеку Павловићу” (1882–1885), „Посланицу честитковићу и одобриковићу” (1899) и „Посланицу књазу Николи” (1901). Овим издањем ауторка је дефинитивно одвојила *џисма* од *џосланица*. Као репрезентативно писмо издвојила је „Писмо Лазару Сочици” (написано 16. II 1882. године).

⁴ О „Посланици честитковићу и одобриковићу”, док је још била у рукопису, писали су само Ј. Чађеновић и Љ. Зуковић, приређивачи Поповићевих *Сабраних дјела (Кријичко издање)* у двије волуминозне књиге (ЦАНУ, Титоград, 1989–1990), што ауторима служи на част. Најуспјелији прилог ове врсте представља студија С. Калезића „Марка Миљанова расправа о историји”, први пут објављена у зборнику радова *Живот и дјело Марка Миљанова* (Титоград, 1992, стр. 156–169), првом од шест зборника који су излазили под истоименим називом – *Дани Марка Миљанова* (I–VI), 1992–1998.

занимљиво пише и К. Миншер, тврдећи да га је веома тешко одвојити од других, сродних врста (*pariegeze*, на примјер), да води поријекло од Платонових дијалога итд. Експанзију *gijajūribe* Шнајдер тумачи процесом демократизације умјетности: „Културна и друштвена основа *d.(ijatribe)* изгледа овако: филозофија која се у Платоновим и Аристотеловим делима, углавном, обрађала образованој друштвеној елити, свом у том времену главном конзументу, у хеленској епоси добија демократски карактер, и то у великој мери. Нарочито је стоичка пропаганда била усмерена на масе” (Књига прва, стр. 262).

Указивање на неке од реномираних стваралаца и мислилаца, грчке и римске књижевности, није случајно, јер је познато Поповићево интересовање за њих. На то смо по први пут указали у бесједи „Вођење душе ријечима (Морална завјештања Марка Миљанова)”, одржаној на Медуну 6. маја 1998. Поповић с разлогом помиње дјела Солона, Демостена, Сократа и Аристида, посебно мјесто обезбедивши за Плутархове *Моралне сјисе* и *Уџоредни живојћоис* (*Vitae paralele*). Оскудно образовање Поповић је надомјештавао новим сазнањима и искуствима на ријетким, али значајним путовањима по Јадрану, Италији, Аустроугарској, Србији и Хрватској. Своја знања често је употпуњавао сусретима са значајним јужнословенским политичарима, дипломатама, научницима и умјетницима (Симом Матавуљем, Лазом Костићем, Јованом Пачуом, Миланом Ћ. Милићевићем, Валтазаром Богишићем, Луком Зореом, Светозаром Милетићем, Љубомиром Ненадовићем, Јосефом Холечеком, књазом Николом, краљем Александром Обреновићем, Гавром Вуковићем, Томом П. Ораовцем, Љубомиром Ковачевићем, Михаилом Вукчевићем, Лазаром Томановићем, П. А. Ровинским, Иларионом Руварцем, Арсом Пајевићем и многим другим).⁵

⁵ Поповићев штићеник и писар, Блажо Радошев Поповић, у својим успоменама оставио је трајно свједочанство о војводиној библиотеци, коју је и сам користио. Године 1900. је написао:

„У својој књижници на Медуну имао је Плутархове ’Животописе знаменитих људи’, у српском преводу, а штампане старим правописом пре Вуковог, и једанпут када сам био код њега, исте године, даде ми исту књигу и нареди ми да читам. Како се онда у основној школи учаше црквенословенско читање, то сам ја како-тако читао, али он знатно боље од мене. Та књига беше великог формата, на рутавој хартији штампана, а листови од силине употребе пожутели и масни. Нажалост, од целе његове библиотеке сада нема ни трага.”

Потврду овоме што је записао Б. Р. Поповић нашли смо у књизи Милоша Н. Ђурића – *Историја хеленске књижевности*, друго издање, Београд, 1972. На стр. 733 аутор је записао:

„Угледајући се на Плутарха, а по Бланшару и Шилеру, Јефтимије Ивановић, парох карловачки (1773–1849) издао је под насловом *Нови Плутарх* четири књиге животописа знаменитих људи свих народа од најстаријих времена па до његова времена, додавши им животописе Немање, Св. Саве, Душана Силнога,

С обзиром на то је „Посланица честитковићу и одобриковићу” била скрајнута од научне и културне јавности готово пуних девет деценија (1899–1989), лако је утврдити да је управо стога у њој сачувано највише аутентичних стваралачких карактеристика, на шта је међу првима скренуо пажњу Слободан Калезић у занимљиво концептираној студији „Марка Миљанова расправа о историји”, која до данас не губи ништа на актуелности. О томе Калезић пише:

У тексту који је предмет овога рада, Марко Миљанов је покушао да оствари интегрално виђење проблемских појава новије српске прошлости, на једној, и филозофску проблематизацију њених антрополошких импулса, на другој страни. Мада с почетка замишљена као допуна нечега већ написаног, полемика је прерасла у расправу, а објашњење појединачне појаве у утврђивање општих закономјерности друштвеног живота и развитака. Писан у „немоћи и неумјештини” – како је то истакао сâм Поповић – овај текст је остао заправо и недовршен, па је вјероватно у тој чињеници садржан и главни разлог његове дуге рукописне потиснутости (Књ. 6, стр. 416).

ДИЈАТРИБА КАО ВИД „ПРОХОДНОСТИ ЖАНРОВА”

(„Посланица честитковићу и одобриковићу”)

Познати и признати слависта, лингвиста, лексиколог, палеославист, историчар словенских језика, познавалац српског језика и члан десетак европских академија наука, међу којима и Српске и Црногорске академије наука, Никита Иљич Толстој, праунук Лава Николајевича Толстоја, у својој бесједи „Марко Миљанов и његови *Примјери чојсѣива и јунациѣива*”, прочитаној на Медуну, 8. маја 1996. године, записао је једно веома ласкаво мишљење: „Отуда, с времена на вријеме, Марко Миљанов излази пред нас као неки спонтани безазлени толстојевац, који се одриче противљењу злу – злом, и позива на супротстављање злу – добром, добром животнорним и дарезљивим, издашним”. Потврду ласкавог мишљења о М. М. Поповићу као „спонтаном и безазленом црногорском толстојевцу” пронашли смо у *Дневнику* (1895–1899) Л. Н. Толстоја, у коме реномирани руски писац записује сљедећу мисао: „Естетичко и етичко, то су два крака једне полуге: уколико постаје дужа и лакша једна страна, утолико је краћа и тежа друга страна. Чим човек

Карађорђа и Јована Рајића (I–1809, II–1834, III и IV–1840/1841). Тај зборник савременици су веома лепо примили, те је писац по њему добио надимак Плутарх. У првом делу тога зборника налази се и Плутархов животопис” (стр. 168–173).

изгуби смисао за морално, одмах постаје необично осећајан за естетско”. Аутентичан стваралац и мислилац, по нашем мишљењу, препознаје се по непрекидном одржавању равнотеже између естетског, поетског и етичког осећања, јер између њих постаје наглашен процес интеракције.

Расправљајући о развоју жанрова у постхумно издатој књизи *Вопросы литературы и эстетике* (Москва, 1975), М. М. Бахтин у расправи „Слово в романе” (стр. 77–233) децидно се одређује за дијалогску природу језика. У ранијој књизи *Марксизам и филозофија* (Москва, 1980) Бахтин, као да наставља дијалог са Л. Н. Толстојем, записује: „Реч је мост изграђен између мене и другог. Ако се он једним краком ослања на мене, онда се другим краком ослања на сабеседника. Реч је заједничка територија између говорника и саговорника”. Тиме се Бахтин иствремено супротставио и мишљењу В. В. Виноградова, који је у свему предност давао монологу.⁶

Уочавајући везе које спајају *дијатрибу* и *хомилију*, С. Аверинцев прати њихов развој од рановизантијске књижевности до краја XIX вијека. Он истиче три „кључна момента”, од којих се први односи на подржавање живог гласа (26), што значи да се приповједач више обраћа слушаоцу него читаоцу; други на видљивост неопходног геста (27), што значи да је слушалац „конзумент расправе”, а трећи на непосредно присуство приповиједача (28), што свједочи о присуству сва три учесника у настајању сваке приче: *приповједача, слушаоца и пре-приповиједача*.⁷

Слично мишљење о *дијатриби*, њеном рађању, постојању и препороду саопштили су савремени наратолози и генолози. На то указују књижевни историчари попут Ј. Чађеновића, који у коментару „Посланице честитковићу и одобриковићу”, тим поводом пише:

Овај текст сматрамо особито значајним и због тога што је сачуван у оригиналном војводином рукопису, а особито због тога што је својом садржином, мислима и изразом његов најоригиналнији

⁶ Мислимо на студију „Дијатриба као жанровска иновација (Прилог књижевној генологији)”, објављен у Подгорици, 2019. У њој је довољно пажње посвећено књизи С. С. Аверицева – *Плутарх и античка биографија (к вопросу о месту классика жанра в истории жанра)*, Москва, 1973. Такође, доста је пажње посвећено трима процесима које је дефинисао М. М. Бахтин: „хибридизација култура”, „хибридизација језика” и „хибридизација жанрова”.

⁷ Већ на самом почетку „Посланице” Марко Миљанов свједочи о „присуству приповиједача” и о „породици приповиједача”, обраћајући се непосредно опоненту: „Да ти се примакнем мислима близу, па да ти брк у брк с тобом говорим, али варам се, Бог зна оћемо ли се очима виђет, а може и да ћемо. Али било како му драго, но сад издаље да зборимо” итд. (стр. 140). Оно што дјелује као „моменат изненађења” представља богатство Поповићеве маште и језичке енергије (егзистенцијалне, интелектуалне, емотивне и интуитивне).

рад. Војвода је овај рад написао надушак, и то онда када је ријешио да ништа не прећути, његова мисао много тога вуче у исти мах, његово око примјећује, његова душа дубоко осјећа, па су му стога реченице сличне планинској бујици која, понекад, понесе и више него што може освојити. Али све у свему: ово је једна умна, родољубива и надасве самосвојна расправа (Књига прва, стр. 417).

Готово на исти начин су ову посланицу дефинисали Љ. Зуквић и С. Калезић у студији „Марка Миљанова расправа о историји”, уз напомену да се у његовој интерпретацији више ради о „историјској дијатриби” него о „филозофској” или „књижевној”, на чему ми инсистирамо већ пуне три деценије. Слична нашем мишљењу је и дефиниција Рајке Глушице, која већ на почетку „Предговора” (2017) пише:

Посланица честитковићу и одобриковићу најобимнија је и структурно сложенија од осталих, у њој се могу издвојити и три основне цјелине: 1. полемика са одсутним саговорником или дијатриба; 2. прича о другој похари Куча и 3. перцепција похаре Куча код самих Куча, оних који долазе у додир са починиоцима похаре (аргати) и оних који немају контакте са њима или, боље рећи, дијалог између двије групе Куча што у Посланицу уноси драмске елементе. У оквиру ова три дијела постоје мање сегменти различите тематике и дужине (Књига 1, стр. 30).

У закључку овог дијела студије, као интерсубјективно искуство и сазнање, по нашем мишљењу, могу се усвојити три следећа становишта:

1. Користећи искуства и сазнања свих пет посланица (Леки Иванају, сердару Ј. Пилетићу, војводи П. Павловићу, Честитковићу и одобриковићу и књазу Николи), као и искуства и сазнања историјско-књижевне хронике *Племе Кучи у народној њричи и њјесми*, која им претходи, Поповић је користио резултате које пружа колективна имагинација (у усменој) и резултате које нуди индивидуална имагинација (у писаној књижевности). Прва врста имагинације се развија у моделу патријархалне/наративне, а друга врста у моделу грађанске/скриптивне културе, да не спомињемо много шире схваћену бинарну опозицију коју пружа Исток као аморфна и Запад као кристална цивилизација.
2. Репрезентативна Поповићева посланица припада највећим дијелом „етичкој дијатриби” и „књижевној дијатриби”, јер се на овом примјеру показала одрживом позната законитост – да

је „воља жанра” пресуднија од „воље аутора”, о чему пишу Бахтин, Аверинцев и К. Гиљен. То практично значи да не постоји врста „чисте дијатрибе”, као што не постоји ни потреба за њом. Наиме, ми под „проходношћу жанрова” подразумевамо још и поједине сегменте прозе који припадају другим врстама и жанровима, драмски конципиране сцене и дијалогe, ауторске коментаре, као и оне сегменте који потврђују бинарну опозицију, а то је „доказивање тезе” (што је доказ о доминацији „Плутархове дијатрибе”) и „педализација теме” или „занимљивог казивања” (што је одлика „елијановске дијатрибе”: у сценски конципираном дијалогу Аргата и Домостојца). Оне на непосредован начин доказују да бројни пратилачки сегменти ове врсте дијатрибе у своју структуру инкорпорирају својства *йолемике* и *дијалоја*.

3. До сада је махом било ријечи о семантичкој или семиолошкој равни дијатрибе. Међутим, претежне карактеристике у њеној структури пружају наратолошка и генолошка припадност, с обзиром на „природну залеђину разумевања”; о којој занимљиво пише филозоф Карл Р. Попер. При томе мислимо на два најчешће коришћена стваралачка процеса: а) процес интеграције фрагментарне прозе и б) процес фрагментације интегралне прозе. Већ смо раније имали прилике да кажемо како морфолошки склоп ове посланице чине седам наративних цјелина које припадају Великој или Малој причи, будући да „Посланица” обухвата скоро онолико простора колико и збирка фрагментарне прозе *Примјери чојсџива и јунацџива*, што јој обезбјеђује посебно мјесто у цјелокупном Поповићевом опусу. То значи да она може бити тумачена: а) у контексту хронике *Племе Кучи у народној ѝрици и ѝјесми*, потом б) од корпуса састављеног од пет посланица (која износи 166 штампаних страница), као и в) самостална наративна цјелина која износи 69 страница.⁸ Томе бисмо још додали и констатацију

⁸ О процесу фрагментације и интеграције текста, као и о процесима генерирања поетских идеја и књижевног текста, опширније и систематичније смо писали у недавно објављеној монографији. Бавећи се помно и најмањим структурним елементима, ми смо још 1992. те елементе обиљежили према *Књизи ѝрвој* (1989):

- Први сегмент садржи 166 штампаних редака, од којих су 163 саопштени у прозној, а свега 3 у поетској форми;
- Други сегмент је најобимнији, садржи 722 реда;
- Трећи сегмент има 246 редака;
- Четврти сегмент има 546 редака (он представља први дио Велике приче);
- Пети сегмент има 97 редака (они су обликовани у виду драмски интонирани сцене);
- Шести сегмент има 168 редова (то је други дио Велике приче) и

да посланица посједује наглашене дидактичке и етичке проседе, о чему писац говори у преписци са приређивачем и Ковачевићем.⁹

Када је у питању пишчева психологија стварања, неопходно је закључити да се оба субјекта (егзистенцијални и стваралачки) постављају под четири угла посматрања, тумачења и разумијевања (јер се ради о егзотопији) унутрашњег свијета (будући да се ради о ендотопији):

- Први и најобухватнији круг звучења посвећен је пишчевом историјском, социјалном, психолошком и индивидуалном становишту о насиљу двију царевина над балканским народима, те се као јединствен циљ код њих рађа идеја о *ослобођењу* од туђинске власти и оснивање нове и демократски засноване државе на словенском југу.
- Други, ужи круг посвећен је идеализованом односу у оквиру нових држава, а прије свега у три српска региона, при чему као вођу Херцеговине Поповић кандидује ратника Луку Вукаловића. Међутим, основни циљ је тешко остварљив због одсуства јединственог ослободилачког прегнућа, о чему Марко Миљанов пише:

Тако сваке године очеви својијема синовима вијетају да те о идућем марчу на Косово да прежену Турке у Азију, а ми наше царство да узмемо. Но се, гринтајућ међу собом, све једнога држимо: да се не може пријед док се не наредимо и здоговоримо: Србије и Црна Гора, Арбанашка и Бугарија. Један вели: не оће Србија, други вели: нема чим Црна Гора, трећи вели: не оће Бугари, четврти: не оће Арвати, пети вели: што ће толико збора, све постало готово

– Седми сегмент има 63 реда (то је истинско *finale* обје верзије, што укупно чини 2006 штампаних редака).

Наведени сегменти се и формално и садржински међусобно разликују. Први је полемички интониран, други је есејизан, а трећи служи да се њиме засводе прва три сегмента као посебна наративна цјелина. Ради се о „композиционом прстену”, о коме веома занимљиво пише Б. А. Успенски у књизи *Поетика композиције* (Москва, 1972).

⁹ Бочну свјетлост на нашу расправу баца шест Поповићевих писама упућених приређивачу Љ. Ковачевићу: прво (без мјеста и датума), друго писано на Медуна, 4. III 1894, треће у Улцињу, 13. III 1897, четврто на Медуна, 23. VIII 1897, пето у Дубровнику, 21. XII 1900. и шесто у Херцег Новом, 18. I 1901. године.

Најзанимљивије је писмо упућено куму Стојану Николином Поповићу (Дубровник, 25. XII 1900), које третирамо као аманетно: „Мене ови страх од смрти потресе и учиње да заборавим на моју смрт и на савјете докторске, па похитах у Биоград да што гођ од мојијех сиромашкијех писама избавим од заборава: јер ми је требало пазити најприје оно што не може умријети, а не оно што мора умријети и што још никога разминуло није” (Књига 4, стр. 131–132).

је на Турчина. Друго, скажите ви мене: ко ће господар бити кад га турцима узмемо? (Књига 2, стр. 156).

- Трећи, још ужи круг посвећен је односу Црне Горе и црногорских племена према Арбанији и арбанашким племенима, при чему војвода показује нескривени оптимизам и толерантност: „Овакву ћете тамо браћу и близину нај и ти Бјелопавловићу у Гошњане, а ти Чевјанине и Пиперу у Оте, ти Цеклињанине у Клименте, а ти Кучу у Берише и Шаљане и Кастриниће”.
- Четврти, најдужи круг посвећен је опису несвакидашњег суровог и осветничког напада Црногораца и брдских племена на Куче (на Петровдан, 12. јула 1856), када је побијено 243 мирних грађана, недужне дјеце, старца, болесника, рањеника, ратника, свештеника и „побуњеника”. И овом приликом, Поповић наводи *јримјере* ваљалства и неваљалства, чојства и јунаштва, херојства и кукавичлука, правде и злочина, а највише кршења вишевијековног *обичајној љрава*, због чега злочинци морају бити кажњени и од божанских и од људских сила. Четврти круг представља пишчеву опседантну тематику и проблематику. Он се свим изражајним могућностима труди да читаоца и слушаоца убиједи у моћ своје нешто закашњеле аргументације, без обзира на то да ли користи фолклорне или наративне облике.

Слиједећа глобална опредјељења својих литерарних симпатија (Плутарха, Доситеја, Вука, Његоша и епске народне поезије), Поповић своју егзалтирано писану „Посланицу”, неуједначено остварену и притом још недовршену, прикладно завршава библијском легендом о двије круне: *земаљској* и *небеској*. Као присталица дјелатне филозофије (*чинији* и *бији*), медунски војвода налаже својим савременицима и слѣдбеницима да изаберу *небеску круну* као одговор на бројне животне и историјске изазове. Идеју о жртвовању и саможртвовању за узвишене идеале бранио је писац континуирано и досљедно читавог живота – и ријечју, и писмом и дјелом! Одбрана каталога врлина је његова глобална идеја о развоју човјечанства, народа, држава, племена, братстава, породица и појединаца.

Ако видиш да је љепше за част и за народ да умреш – умри. Нека ти је то ласно учињет, јер мало трошиш, а много добијаш. Тражи ову, а заборави ону круну, бидни жртва скупе круне, а не јефтине. Узми најскупје благо које се не добија форцом себичне силе и срама. Бидни себичан кад ти је запало. Смјени и умјени

изабрат и за примјер свијету остат. Послужи ова два велика пријатеља, измири ови велики дуг, не остани дужан пред Богом и људима домовини и части кад ти је овако запало да мало за веље промијениш. Узми ону круну, а овој дај оставку, нека ју другоме. Не граби се, не осрамоти се, не избирај грђе код бољега (Књига 1, стр. 158).¹⁰

Ријетки аналитичари који су до сада писали о Поповићевој „Посланици” као да су остављали по страни најзначајнију пишчеву карактеристику – његову несвакидашњу грађанску и стваралачку *храбросћ* да објелодани и позитивне и негативне примјере из ско-рашње историје Црне Горе, Брда, Херцеговине и Арбаније, исто на једном примјеру потврђује актуелност и потребитост за овом врстом наративне прозе. „Посланица честитковићу и одобриковићу” представља етички врх цјелокупног стваралаштва. Писац се њоме представља као врхунски хуманиста у свом времену, управо онако како је то тврдио чешки публициста Јосеф Холечек: „Он само ради добра чини добро”, на што би М. М. Поповић додао: „Хришћански је опростити, а псећи заборавити”.

НЕИКОС КАО ВИД ОРКЕСТРАЦИЈЕ „АУТОРСКИХ ИНТЕНЦИЈА”

(„Посланица књазу Николи”)

Одавно је познато да *дијајриба* и *неикос* представљају само облике *йолемике*, о којима занимљиво пишу у својим књигама Василије Калезић (*Полемике у социјалној лијтератури*), Радојица Таутовић (*НЕ – кријике и йолемике*), Јован Радуловић (*Проушане йолемике*). У *Речнику књижевних ѿ термина* Милош И. Бандић је дао сажету и у свему прихватљиву дефиницију ове генолошке одреднице:

¹⁰ Поповић је о томе записао:

„Кроз толико вјекова мрачније тебе дочека зрела жњетва прољетнога српа. Пожњи ови божи берићет, сломи синцир, скини мученички вијенац, којега не скине дуги, нò тебе дочека, а није ни прилика таква другоме била, ка што је тебе сад дошла да толико добра своме дому можеш учињет. Све ти је готово, до саме слоге твоје домовине. Само ју слога ствара. Сад је згода родити прољетније вријеме берићета одавно засијаного за твоју част и домовину. Све ово видим да ти је вријеме приготовило, те ти је дошло оно чему се никад нијеси мога надат, да ласно промијениш име себе и својој домовини” (Књига 1, стр. 159–160).

Заједно са Р. Глушицом, посланицу о којој је ријеч, издали смо још три пута: *Посланице* („Орфеус”, Нови Сад, 2000), *Посланице* („Орфеус”, Нови Сад, 2003) и *Три књижевна аманеша* (Фонд „Марко Миљанов”, Подгорица, 2015).

ПОЛЕМИКА (према гр. *polemos* – рат) – пракса или уметност противречења и контроверзије, оштар спор и сукоб о неком питању, страствена књижевна, филозофска, научна или политичка распра – у новинама, часопису или на јавном месту – између представника различитих, опречних схватања, у којој се бране властите тезе и критички оповргавају доктрина и тезе противника; то је, такође, такав књижевни или филозофски, научни, политички напис (или књига), где се аутор активно и одлучно супротставља извесном туђем мишљењу и гледиштима (стр. 575).¹¹

Када је ријеч о *полемици* као врсти „сретног спасења” од заборава, како би рекао кучки војвода, онда се у примијењеној равни могу користити и други, сродни или разнородни извори и грађа. Бочно свјетло на тематику о којој расправљамо пронашли смо у књигама чији су аутори: Арсо Пајевић – *Из Црне Горе и Херцеговине: усјомене војевања за народно ослобођење 1876*. (са 32 слике, Нови Сад, 1891, стр. 458) и Спиридон Гопчевић – *Црнојорско-турски рат 1876–1878* („Војно дело”, Београд, 1963, преведено са њемачког). Истоврсни су и примјери преузети из епистографије. Нама се чини веома драгоцјеним писмо које је Марко Миљанов упутио Јефту Гојковићу, истога дана када је са самртничке постеле диктирао писару „Посланицу књазу Николи” (у Херцег Новом, 26. јануара 1901. године). Иницијативну капислу за писање „Посланице” представља објављивање прилога „Бој на Фундини. Из ратних успомена војводе Пламенца”, објављеног у мостарској „Зори” (бр. 5, 1900, стр. 170–171), препуног неистина, обмана и мистификација. Послије кратког диспута са Пламенцем, распра се наставља са књазом Николом због организовања атентата на Марка Миљанова (атентатор је блиски пишчев рођак – поп Илија Спахов). Занимљиво је напоменути то што се Поповић обраћа свом опоненту у два различита прилога (када је у питању употреба стила и језика).

Полемика по својој природи захтијева наглашавање инвектива, што значи да се негативни примјери наглашавају, а позитивни изостављају. Набројаћемо неке од позитивних карактеристика војводиног опонента. Марко Миљанов је већ 1860. године био перјаник, потом 1862. постао војвода и бригадир, од 1874. је сенатор и комесар за погранична питања. Током припремне фазе за обја-

¹¹ У истом *Рјечнику* Светлана Слапшак је сажето дефинисала *дијалрибу* као „трошење; доколица – разговор у доколици, разматрање неке теме”, додавши томе и реченицу: „Из ње је изостајао критички и филозофски апарат, а логичко доказивање је замењивано примерима из митологије и историје, који су често чинили засебну причу у излагању” (стр. 124).

вљивање *Имовинској законика за Књажевину Црну Гору* (проглашеног на Цетињу, 1888), чувени европски и свјетски правник Валтазар Богишић саставио је упитник од 2.100 питања о обичајном праву. Одговоре војводâ Ђура Церовића и Ђура Матановића билежили су судски и дворски писари, а само је одговоре Марка Миљанова, који су се односили на сјеверну Арбанију и Куче, својеручно билежио Богишић. Он је доцније позвао Марка Миљанова да учествује на књижевној трибини новооснованог Културно-умјетничког друштва „Горски вијенац”, на Цетињу: да учествује као књижевни стваралац.¹²

Истина, Поповић у „Посланици” није описао сав арсенал неправди и сплетки чији је иницијатор био сâм књаз. Навешћемо само неке од њих, међу којима је намјерно спаљивање збирке М. М. Поповића која је садржавала преко 300 епских народних пјесама које је спјевао или сакупио војвода. Збирка је изгорела у которском дому попа Јована Сундечића, дворског пјесника (о чему пише М. Вукчевић у својим успоменама). На мистериозан начин нестале су и Поповићеве *Рајне усјомене* о црногорско-турском рату 1876–1878 (о чему свједочи Јован Чађеновић). Убрзо након објављивања *Посланице сергари Јолу Пилејићу* (Београд, 1883), она је била забрањена у Црној Гори (о чему свједочи Стеван Дучић у писму војводи). О nanoшењу низа неправди пише и сâм Марко Миљанов у *Посланици сергари Јолу Пилијићу* и „Посланици војводи Пеку Павловићу”.

Бројна мишљења и судове двају опонената немогуће је у потпуности прихватити, јер недостају писани документи, од којих је један број и накнадно уништаван. Као примјер може да послужи позната историјско-књижевна монографија Јагоша Јовановића – *Марко Миљанов: историјска и књижевна студија* (Цетиње, 1952, стр. 218). У потпуној немилости књаза и двора Марко Миљанов је био од 1881. до 1887. године, тачније речено: од прославе трогодишњице ослобођења Подгорице, када је на челу Кучког батаљона јахао пиперски вођа Михаило Вучинић, а не Марко Миљанов као ратни командант, ослободилац и први гувернер Подгорице. Оправдано револтиран тим понижењем, кучки војвода је књазу поднио оставке на све државне функције, којима је Господар додао још неколико тешких казни: укидање војводске титуле, забрану исплате пензије, забрану кретања и контаката, једном ријечју свих дјелатности осим писања, гајења пчела и обраде винограда.

¹² Коауторску књигу *Одговори Марка Миљанова у Богишићевој анкети о њравним обичајима* објавио је Радомир Прелевић (Фонд „Марко Миљанов”, Подгорица, 2015, стр. 272), која је потом уврштена као Књига 5 у *Цјелокуйна дјела* (исти издавач, Подгорица, 2017, стр. 272).

Успутне напомене о природи *йолемике* и *йрироди йолемичара* навели смо као доказ постојања Поповићеве и стваралачке свијести и критичке самосвијести. При томе мислимо да је Поповић посједовао много више полемичких дарова но што је показивала досадашња анализа, било у сфери друштвених било у сфери хуманистичких наука. О разноврсности полемичких дарова илустративно свједочи Поповићево писмо Јефту Гојковићу (писано у Херцег Новом, 1. I 1901. године):

Јес' вала једну увреду учинио ми је криво, коју сам му морао пазит да му је не могу опростит: не то зашто је увреда велика, но зашто је у невакат дочекала наше старе године, па да се сјећамо и већ праштамо један другоме, јер смо близу смрти и оба били примакли, нешто од болести, а нешто од старости, и ако сам ближи ја томе био у постељу лежао, а то је било – Господар је мене псовао пред Петром Вукотићем и Сокољ Бацом. Пошто је све љуђе најпоганије на свијет избројао којијема ја приличим: па ми пошлије рекâ да нико моје поганство не зна без њега. Па ме је таква увреда дирнула кâ да другијех није било; тако да ми се гадно учињело – да под старост један другоме иза очи зборимо: ево, као што чујеш, ја из постеље како о њему ружно зборим. Али ја не зборим, ни дао Бог, ружно за њега прећерано – што није истина, но као што чујеш, браним његове врлине и способности и срећу од њих, за које сам ја ближе вазда био готов живот да му дам, кâ и што сам знаш (Књига 4, стр. 141–142).¹³

*

У расправи о односу *дијатрибе* и *неикоса* веома је важна дистанца коју стваралац заузима према опису асоцијативних и догађајних низова. У првој „Посланици” дистанца износи преко четири деценије, а у другој око двије деценије. У обје писац показује несвакидашње јаку мнемотехничку моћ, јер су и према „сопственом” и према „туђем казивању” сјећања и догађаји описани са мноштвом ријетких, сугестивних и импресивних исказа, да се стиче утисак примјене поступка „осадашњења” (употребе „вјечитог презентâ”), о чему је много доцније виспрено писала Кете Хамбургер. Прву посланицу одликује мноштво ликова, а другу

¹³ Монографију *Дар и надахнућа (Књижевно дјело Николе Првој Пејровића Њеџоша)* заједнички су објавили подгоричка КПЗ и цетињски „Обод” (1997, стр. 310). Такође, приредили смо и два избора пишчевих дјела: *Књижевно дјело („Обод”, Цетиње, 2014, стр. 263)* и *Нова кола („Орфеус”, Нови Сад, 1997, стр. 166)*.

малобројност пробраних. Стога не дјелују истинито само они сегменти које је чуо Поповић него и оне које, на основу, паралеле са њима, дјелују на савременог читаоца као оствариве претпоставке, што се може накнадно утврдити семантичком и морфолошком анализом двију посланица.¹⁴

Уз све речено ваљало би додати да је Марко Миљанов као етички узор из грчке књижевности и филозофије изабрао Сократа. И он је сматрао да је морално исправније подносити неправду, него је чинити другима. Тиме се може објаснити дугогодишње војводино његовање каталога врлина (правичност, разборитост, родољубље, смјелост, уздржаност и самосавлађивање). Њима је посветио „похвални говор” (*laudare quod honestum*). На другој страни, он настоји да допринесе смањивању каталога мана (лаж, похлепа, лицемјерство, користољубивост, таштина, улизиштво, злоба, завидљивост, мржња и подлост). Њима је посветио „покудни говор” (*vituperare quod turpe*).¹⁵

На крају, неопходно је напоменути да је међусобном вредновању „Посланица честитковићу и одобриковићу” свим својим слојевима наративне структуре у свему надмашила естетске вриједности „Посланице књазу Николи”. Такође се, без икаквих недоумица, може закључити да се врхунске естетске вриједности у првој посланици махом демонстрирају у сегментима који припадају есејизираној прози, док се те исте вриједности у другој посланици демонстрирају у сегментима посвећеним мудроносној прози, те се може рећи да су обје прозе богато илустроване пословицама, гномама и апофтегмама, од којих би једну узели као врхунаравно начело пищевог система пјевања и мишљења:

¹⁴ Недавно су објављена *Сабрана дјела* Стевана Дучића у шест књига: 1. *Јуначке народне џјесме из брдској џлемена Куча у Кр. Црној Гори*, 2. *Јуначке народне џјесме из Црне Горе, Брда и Херцеџовине*, 3. *Разне народне џријовијейке*, 4. *Живој и обичаји џлемена Куча*, 5. *Или-Куч (роман)* и 6. *Разни сјиси. Кришћика о јисцу. Био-библиџрафија. Илустџрације* (Фонд „Марко Миљанов”, Подгорица, 2019, 3494 стр.), која су приредили Р. Глушица, Н. Вуковић, З. Мрваљевић, Ј. Башановић-Чечовић, Д. Радојевић и Р. Прелевић.

¹⁵ Ефективан примјер „покудног говора” налазимо при крају „Посланице књазу Николи”:

„Што је радио и што је говорио тајно и јавно, ево нешто да упишем, а све не би описа за тридесет година. Он је наручио народу да код мене нитко не смеј доћ, ни слушај моје говоре, да ме нико не смеј зват војвода ни Поповић ни Касомовић – но Касаповић. Што је гој злога чојека, пјанца, лажавца, лупежа и безбожника, издајника и апсолутника, и никаквога злога имена није оставио којијем мене није назва. Наредио је да ме чува стража да не утекнем у турско, или у Аустрију или Србију. Кад гоћ сам са Стефом изљегао у шетњу из Подгорице, све је за нама ходала полиција у поље да ме чува, бајаги да не утечем. Он је знао да ја нећу утећ, но је ктио да пада народу у очи како би ја утека да могу” (Књига 1, стр. 217).

С т̄ијем се њоказа да је сила у њравду, а не у снају.

М. М. Поповић је свесрдно усвојио познату сентенцију ретора Афтонија:

*Није мудро да врлину остављамо без њохвале,
нији њорок без куђења (подвукао Р. В. И).¹⁶*

Др Радомир В. Ивановић
Професор универзитета у пензији
anazesevic@gmail.com

¹⁶ О односу књаза Николе и Марка Миљанова, између осталих, писали су: Јосеф Холечек (Прага, 1884, стр. 75–118), Миђун Павићевић (*Мисао*, Београд, 16, 1, 1924, стр. 1186–1187), Радосав Меденица (*Зайиси*, Цетиње, 2, III/1–2, 1928, стр. 91–92), Војислав Богићевић (*Јуђословенски лисѝ*, Сарајево, 12/85, 1939, стр. 12) и Радун Миђуновић (*Прејлед*, Сарајево, 1–2, 1960, стр. 89–101).